

**LOKÁLIS C₆₀ KÖRNYEZET HATÁSA
AZ A₃C₆₀ SZUPRAVEZETŐK ELEKTRONIKUS
TULAJDONSÁGAIRA**

PhD téziszfüzet

MATUS PÉTER

Témavezetők

HENRI ALLOUL

directeur de recherche

Laboratoire de Physique des
Solides, Université Paris-Sud
Orsay, Franciaország

KRIZA GYÖRGY

tudományos tanácsadó

MTA Szilárdtestfizikai és
Optikai Kutatóintézet
Budapest, Magyarország

MTA SZILÁRDTESTFIZIKAI ÉS OPTIKAI KUTATÓINTÉZET

BUDAPEST

2006

A kutatások előzménye

A fullerének, azaz a futball-labda alakú szénmolekulák, 1985-ös Kroto és munkatársai által való felfedezése [Kroto *et al.*, 1985] nagy tudományos szenzációt keltett. Ám a fullerénkutatások jelentős előretöréséhez 1990-ig kellett várni, ekkor Krätschmer és munkatársai kifejlesztették a fullerének nagymennyiségű előállításához szükséges ívkisüléssel eljárást [Krätschmer *et al.*, 1990]. A terület tudományos kutatásához újabb ösztönzést jelentett a szupravezetés felfedezése egyes alkáli fullerid komponensekben [Hebard *et al.*, 1991]. Ezen anyagokban a szupravezetés kritikus hőmérséklete a konvencionális szupravezetőkhez képest igen magas.

Az alkáli atomok C_{60} rácsba való helyezésére irányuló kísérleteket a fulleritkristály rácsközi helyeinek mérete, illetve a fullerénmolekula nagy elektron–affinitása motiválta. Ily módon előállítható az A_nC_{60} alkáli fullerén–vegyületek egész családja, ahol A egy alkáli fémet jelöl, n pedig 1, 2, 3, 4, vagy 6 értéket vehet fel. Ezen anyagokban a vezetési elektronok főleg a C_{60} molekulákra lokalizálódnak, ami gyenge árnyékolást és erős Coulomb–taszítást eredményez. A molekuláris tulajdonságok és a vezetési sávtól származó effektusok versengése nyomán az alkáli C_{60} vegyületek igen változatos tulajdonságokkal rendelkezhetnek a Mott–Jahn–Teller szigetelőktől [Fabrizio *et al.*, 1997] egészen a szupravezető fémekig [Gunnarsson *et al.*, 1997].

A fullerén–fullerén illetve a fullerén–alkáli fém kölcsönhatások energiája minimális egy olyan struktúrában, ahol a C_{60} molekulák orientációja rendezett. Ellenben kellően magas hőmérsékleten, ahol a molekulák forgási szabadsági fokához rendelt entrópia dominál, a C_{60} molekulák majdnem teljesen szabadon forognak, ami egy plasztikus kristályt eredményez. Azonban az alacsony hőmérsékletű, rendezett C_{60} orientációjú fázisban is gyakran előfordulnak orientációs hibák valamint gyakori az orientációk megváltozása is.

Az A_3C_{60} szupravezetőkben a fullerénmolekulák egy lapcentrált köbös rács rácspontjain helyezkednek el. Az alkáli atomok méretétől függően alacsony hőmérsékleten kétfajta orientációs rend alakulhat ki. Az A_3C_{60} vegyületek egyik osztályában a Bravais–rács

lapcentrált köbös [Stephens *et al.*, 1991], míg a másik osztályában a tiszta fullerithez hasonlóan egyszerű köbös [Prassides *et al.*, 1994]. Annak ellenére, hogy a kétfajta anyagcsalád csak az orientációs rendben különbözik, a szupravezetési tulajdonságaik jelentősen eltérnek. Míg az irodalomban leggyakrabban a lapcentrált köbös szerkezetű A_3C_{60} vegyületeket vizsgálták, addig mi kísérleteinket egyszerű köbös szerkezetű A_3 fullerideken folytattuk.

Jelen doktori értekezés egy hosszú múltra visszatekintő francia–magyar együttműködés gyümölcse, amit az EU 5. keretprogramja egy Marie Curie ösztöndíjon keresztül támogatott. A kísérleteket Orsay-ban, a Laboratoire de Physique des Solides intézetben végeztem. A kiváló minőségű pormintákat Slaven Garaj készítette Forró László lausanne-i csoportjában.

Célkitűzések

A fullerénkutatás egyik nagy meglepetését, amely mindmáig a kutatási terület egyik legrégebbi megoldatlan problémája, az A_3C_{60} vegyületek alkáli NMR vizsgálatával fedezték fel. Walstedt munkatársaival [Walstedt *et al.*, 1993] az Rb_3C_{60} anyagot vizsgálta ^{87}Rb NMR segítségével. A kísérletben a rubídium atomok oktaéderes (O) és tetraéderes (T) szimmetriájának megfelelően két ^{87}Rb vonalat kellene látnunk, a vonalak intenzitás–arányának pedig tükröznie kellene a rácsközi rubídiumhelyek $O : T = 1 : 2$ sztöchiometriai arányát. A várt viselkedés azonban csak 370 K felett figyelhető meg. Ennél alacsonyabb hőmérsékleten a tetraéderes rácsközi helyhez tartozó NMR vonal felhasad T és T' vonalra, arányukra pedig $T : T' = 5,5 : 1$ adódik. Azonkívül spin–echo kettős rezonancia kísérlettel megmutatható, hogy a T' vonal egy módosult T helytől származik. Mivel a kapott eredmény alapvetően ellentmond az A_3C_{60} vegyületek szerkezetéről alkotott fizikai képünknek, ezért komoly tudományos érdeklődést váltott ki [Alloul *et al.*, 1994; Yoshinari *et al.*, 1994; Zimmer *et al.*, 1996; Pennington *et al.*, 1996; Gorny *et al.*, 1997; Kraus *et al.*, 1999]. Később az összes lapcentrált köbös szerkezetű A_3C_{60} fulleridben megfigyelték a tetraéderes

szimmetriájú alkáli helyhez társított NMR vonal felhasadását, sőt a mágikus szög körüli gyors mintaforgatású (MAS) kísérletben az oktaédes hely O–O' felhasadását is észlelték [Zimmer *et al.*, 1996].

A T–T' vonal felhasadás eredetére számos megoldási javaslat született, beleértve a elvárt C₆₀ orientációtól való eltérést, az alkáli ionok elmozdulását és a C₆₀³⁻ ion Jahn–Teller-torzulását. Ennek ellenére a T' vonal eredetét mindmáig nem sikerült egyértelműen megmagyarázni.

A doktori munka céljaként azt tűztük ki, hogy hozzájáruljunk a régóta ismert és megoldatlan T' probléma megoldásához az egyszerű köbös szerkezetű A₂A'C₆₀ vegyületek NMR vizsgálatával, ahol A és A' különböző alkáli fémeket jelöl.

Vizsgálati módszerek

Diffrakciós módszerekkel szinte lehetetlen az orientációs hibák és a rövidtávú orientációs korrelációk vizsgálata. Ezzel ellentétben a lokális módszerek, mint például az NMR, ideálisak az ilyen jellegű problémák megoldására. Munkánk során az egyszerű köbös szerkezetű A₃C₆₀ szupravezető anyagokban NMR kísérletek széles tárházával vizsgáltuk a molekuláris mozgásokat, az orientációs rendet és az orientációs korrelációkat. Kísérleteinkben egy 7,5 T terű, saját építésű, homodin elven működő NMR spektrométert használtunk. Ezen kívül egy kétdimenziós NMR módszert, a spin–echo kettős rezonanciát alkalmaztunk azért, hogy a mintán belüli fázisszeparáció lehetőségét kizárjuk. A SEDOR spektrométert magam terveztem és építettem, a mérés vezérlését biztosító számítógépes programot szintén magam írtam.

A minták az alkáli fullerén–vegyületek előállításához szükséges protokollok [Prassides *et al.*, 1994] alapján készültek. Minőségük ellenőrzését röntgendiffrakcióval, SQUID mágnesezettség méréssel, valamint ESR és NMR spektroszkópiával végeztük. Az NMR mérések számára általában 50 és 100 mg közötti pormintát forrasztottunk He nyomáson egy kvarccsőbe.

Új tudományos eredmények

1. Az egyszerű köbös szerkezetű A_3C_{60} szupravezetőkben elsőként észleltem a tetraéderez C_{60} koordinációjú alkáli ionhoz tartozó NMR spektrumvonal felhasadását.^{1,2} Ezt a viselkedést Na_2CsC_{60} -ban, Na_2RbC_{60} -ban és Na_2KC_{60} -ban is kimutattam.³ Spin-echo kettős rezonancia (SEDOR) kísérlettel igazoltam, hogy mindkét NMR vonal a minta azonos fázisából származik, azaz nem a mintában esetlegesen fellelhető szennyezőktől ered.⁴
2. A ^{23}Na spektrum, spin-spin és spin-rács relaxációs idők hőmérséklet-függésének mérésével megmutattam, hogy a vonalfelhasadás a két tetraéderez szimmetriájú alkáli hely közötti dinamikus kicserélődés eredménye.⁴ A folyamat sebességét jellemző kicserélődési ráta a hőmérséklettel aktivált viselkedésű, valamint 125 K és 299 K között egyetlen $E_a = 3300 \pm 240$ K aktivációs energiával jellemezhető, ami kizárja bármiféle fázisátalakulás lehetőségét ebben a hőmérséklet-tartományban. Arra a következtetésre jutottam, hogy a kétféle tetraéderez koordinációjú alkáli hely az elsőszomszéd fullerénkörnyezetben különbözik egymástól a neutronszerelési kísérletekből ismert orientációs hibák [Prassides *et al.*, 1994] magas koncentrációjának megfelelően.^{1,2} A dinamikus kicserélődés mechanizmusa a fullerénmolekulák reorientációja. Az NMR kísérleteinkből származtatott orientációs hibakoncentráció azonos a neutronszerelési kísérletekből kapott értékekkel.³
3. Megmutattam, hogy mind a ^{23}Na Knight-eltolódás, mind pedig a spin-rács relaxációs ráta hőmérsékletfüggése eltér a fémekben várt viselkedéstől: alacsony hőmérsékleten a Knight-eltolódás hőmérsékletfüggő és ezért nem teljesül a Korringa-törvény. A megfigyelt viselkedést a C_{60} molekulák librációs módusainak tulajdonítom.³

4. A lapcentrált köbös szerkezetű A_3C_{60} szupravezetőket illetően megvizsgáltam az irodalomban közölt SEDOR eredményeket. Megmutattam, hogy a T-T' vonal felhasadása, hasonlóan az egyszerű köbös szerkezettel rendelkező alkáli fullerén-vegyületekhez, a különböző fullerénkörnyezetek által okozott kicserélődés eredménye. Így az egész A_3C_{60} szupravezető fullerén családban a megfigyelt T-T' felhasadás egységesen írható le.

Irodalmi hivatkozások listája

ALLOUL H, HOLCZER K, YOSHINARI Y, AND KLEIN O
³⁹K NMR study of phase transitions and electronic properties in K₃C₆₀
Physica C **235–240**:2509–2510 (1994)

FABRIZIO M AND TOSATTI E
Nonmagnetic molecular Jahn-Teller Mott insulators
Physical Review B **55**:13465–13472 (1997)

GORNY K, HAHM C, MARTINDALE JA, YU S, PENNINGTON CH, BUFFINGER DR, AND ZIEBARTH RP
Is “Rb₃C₆₀” really Rb₃C₆₀? The NMR T, T' problem
Physical Review Letters **79**:5118–5121 (1997)

GUNNARSSON O
Superconductivity in fullerenes
Reviews of Modern Physics **69**:575–606 (1997)

HEBARD AF, ROSSEINSKY MJ, HADDON RC, MURPHY DW, GLARUM SH, PALSTRA TTM, RAMIREZ AP, AND KORTAN AR
Superconductivity at 18 K in potassium doped C₆₀
Nature **350**:600–601 (1991)

KRÄTSCHMER W, LAMB LD, FORISTOPOULOS K, AND HUFFMAN DR
Solid C₆₀: a new form of carbon
Nature **347**:354–358 (1990)

KRAUS M, KLEIN O, BUNTKOWSKY G, AND LÜDERS K
New aspects in the interpretation of the T' and T ⁸⁷Rb NMR lines in Rb₃C₆₀
Physica B **271**:7–14 (1999)

KROTO HW, HEATH JR, O'BRIEN SC, CURL RF, AND SMALLEY RE
C₆₀: Buckminsterfullerene
Nature **318**:162–163 (1985)

PENNINGTON CH, HAHM C, STENGER VA, GORNY K, RECCHIA CH, AND MARTINDALE JA
Double-resonance NMR probes of structural distortions in alkali-metal-fulleride superconductors
Physical Review B **54**:R6853–6856 (1996)

PRASSIDES K, CHRISTIDES C, THOMAS IM, MIZUKI J, TANIGAKI K, HIROSAWA I, AND
EBBESEN TW

Crystal structure, bonding, and phase transition of the superconducting Na₂CsC₆₀ fulleride
Science **263**:950–954 (1994)

STEPHENS PW, MIHÁLY L, LEE PL, WHETTEN RL, HUANG SM, KANER R, DIEDERICH F,
AND HOLCZER K

Structure of single-phase superconducting K₃C₆₀
Nature **351**:632–634 (1991)

WALSTEDT RE, MURPHY DW, AND ROSSEINSKY M

Structural distortion in Rb₃C₆₀ revealed by ⁸⁷Rb NMR
Nature **362**:611–613 (1993)

YOSHINARI Y, ALLOUL H, HOLCZER K, AND FORRÓ L

NMR study on Rb₃C₆₀
Physica C **235–240**:2479–2480 (1994)

ZIMMER G, THIER KF, MEHRING M, RACHDI F, AND FISCHER JE

⁸⁷Rb NMR and the T' problem in Rb₃C₆₀
Physical Review B **53**:5620–5625 (1996)

A tézispontokhoz kapcsolódó tudományos közlemények

1. MATUS P, ALLOUL H, SINGER PM, BROUET V, KRIZA G, GARAJ S, AND FORRÓ L
Fullerene local order in Na₂CsC₆₀ by ²³Na NMR
Applied Magnetic Resonance **27**(1–2):133–138 (2004)
2. MATUS P, ALLOUL H, AND KRIZA G
*Fullerénmolekulák lokális orientációjának vizsgálata mágneses magrezonancia (NMR)
spektroszkópiával Na₂CsC₆₀-on*
Magyar Kémiai Folyóirat **109–110**(4):112–115 (2004)
3. MATUS P, ALLOUL H, KRIZA G, BROUET V, SINGER PM, GARAJ S, AND FORRÓ L
Influence of local fullerene orientation on the electronic properties of A₃C₆₀
cond-mat/0608715, beküldve a Physical Review B-hez

4. MATUS P, ALLOUL H, KRIZA G, BROUET V, SINGER PM, GARAJ S, AND FORRÓ L
Configurational fluctuations around tetrahedrally coordinated sodium sites in Na₂CsC₆₀ by NMR
Journal of Superconductivity and Novel Magnetism, közlésre elfogadva vol. **19**(3) (2006)

További tudományos közlemények

5. KLUPP G, MATUS P, QUINTAVALLE D, KISS LF, KOVÁTS É, NEMES NM, KAMARÁS K, PEKKER S, AND JÁNOSSY A
Phase segregation on the nanoscale in Na₂C₆₀
cond-mat/0607245, submitted to Physical Review B
6. KLUPP G, KAMARÁS K, NEMES NM, MATUS P, QUINTAVALLE D, KISS LF, KOVÁTS É, PEKKER S, AND JÁNOSSY A
Nanosegregation in Na₂C₆₀
AIP Conference Proceedings **786**:17–20 (2005)
7. NÉMETH L, KRIZA G, MATUS P, AND ALAVI B
NMR evidence of hidden order in the high-temperature phase of (TaSe₄)₂I
Journal de Physique IV **131**:357–358 (2005)
8. BORONDICS F, BOKOR M, MATUS P, TOMPA K, PEKKER S, AND JAKAB E
Reductive functionalization of carbon nanotubes
Fullerenes Nanotubes and Carbon Nanostructures **13**:375–382 (2005)
9. NÉMETH L, MATUS P, KRIZA G, AND ALAVI B
NMR in the pseudogap- and charge-density-wave states of (TaSe₄)₂I
Synthetic Metals **120**:1007–1008 (2001)
10. MATUS P, BÁNKI P, AND KRIZA G
⁸⁷Rb NMR spin-lattice relaxation in the charge-density wave phase of Rb_{0.3}MoO₃
Journal de Physique IV **9**:267–268 (1999)